

BATI KARADENİZ'DE SAYGI GÖREN BAZI AZİZLER
“KARADENİZ EREĞLİSİ, FİLYOS, SAFRANBOLU, AMASRA, BARTIN, SİNOP”

Durmuş GÜR*
Sinan YILMAZ**

Özet

Geç Antik-Erken Bizans Dönemi'nde Anadolu'da birçok kült görülmektedir. Hıristiyanlık'ta kutsal sayılan azizler, rölikleri ve adlarına inşa edilen kiliseler büyük öneme sahiptir. Bölgeden bölgeye değişebildiği gibi kentsel olarak da farklılık gösteren aziz kültleri Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz ve yakın çevresinde de büyük öneme sahiptir. Karadeniz Bölgesi'nde görülen azizlerden bazılarının doğum ve ölüm tarihlerinin yanında gömüldükleri yerler net olarak bilinmemektedir. Antik Dönem inançlarından etkilenen azizler, Bizans Dönemi'nde atribü ve isim değişiklikleriyle yeni bir bedene bürünür ve kiliselerin duvar resimlerinde, ikonlarda ve litürjik eşyalarda yerini alır. Karadeniz Bölgesi'nin çok geniş bir alan olması ve birçok aziz kültürüne ev sahipliği yapması sebebiyle Karadeniz Ereğlisi, Safranbolu, Amasra, Bartın ve Sinop gibi çeşitli yerlerde görülen Hagios Andreas, Hagios Georgios, Hagios Phokas, Hagios Stephanos ve Hagios Theodoros gibi kutsal azizler çalışma kapsamında sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aziz, Kült, Hagios Phokas, Hagios Stephanos.

SOME SAINTS RESPECT IN THE WESTERN BLACK SEA
“KARADENİZ EREĞLİSİ, FİLYOS, SAFRANBOLU, AMASRA, BARTIN, SİNOP”

Abstract

There are a lot of cults in the Late Antique and Early Byzantium periods in Anatolia. The saints and relics of these saints, and the churches build in their names have an important place in Christianity. Changeable from region to region and city to city the saint cults are important in the Blacksea region and surroundings as in the other regions of Anatolia. The birth and death dates and burial grounds of some of the saints in the Black sea region are not clearly known. Inspired by the Antiquity beliefs, the saints took their place in the wall paintings, icons and liturgical materials of the churches and shaped into a new body with attributions and name changes. Because the Black Sea Region is large and hosts a lot of saint cults, the study is limited to the saints such as Hagios Andreas, Hagios Georgios, Hagios Phokas, Hagios Stephanos and Hagias Theodoros in places such as Karadeniz Ereğlisi, Safranbolu, Amasra, Bartın and Sinop.

Keywords: Hagios, Cult, Hagios Phokas, Hagios Stephanos.

---

* Arş. Gör., Durmuş GÜR Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Bizans Sanatı Anabilim Dalı, e-mail: durmusgur@gmail.com

** Sinan YILMAZ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Bizans Sanatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: sinan_ylmz_st@hotmail.com

Çalışmalarımızda desteğini bizden esirgemeyen değerli hocalarımız; Prof. Dr. M. Sacit PEKAK, Prof. Dr. Sema DOĞAN, Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU, Doç. Dr. Ceren ÜNAL, Yrd. Doç. Dr. Şahin YILDIRIM, Yrd. Doç. Dr. Ela TAŞ, Sinop Arkeoloji Müze Müdürü Hüseyin VURAL ve Sanat Tarihi Fatma GÜR'e ne kadar teşekkür etssek azdır.

Giriş

Dünyanın çeşitli yerlerinde Hıristiyanlık inancı içinde hayatlarını dine adanmış kutsal kişiler aziz ünvanını elde ederek yaşadıkları dönem ve sonrasında yoğun saygı görmüşlerdir. Hıristiyan halk yaşamları boyunca sıkıntılarında çözüm üretmek ve çare bulmak; öldükten sonra “*Son Yargı Günü*” kendilerine yardım etmeleri için aziz ve azizelerin kendileri ile Tanrı arasında aracı olmalarını dilemiştir¹. Bu inanış çeşitli dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta ve Müslümanlıkta da karşımıza çıkmaktadır.

Kutsal sayılan aziz ve azize kavramları Hıristiyanlıkla birlikte ortaya çıkmış bir kavram değildir. Çünkü Eski Ahit’ten itibaren Tanrı, Melekler ve Peygamberlerin kutsal sayıldığı görülmektedir. Eski Ahit’te Yeremya ve Elişa’nın kutsal olarak tanımlandığı bilinmektedir². Ayrıca Eski Ahit’te görülen aziz ve azizelerin Yeni Ahit’te de anlam kazandığı görülür. Yeni Ahit, Luka, 1,7; Petrus’un Birinci Mektubu, 3,5 ve Petrus’un İkinci Mektubu, 3,2’de bazı peygamberler aziz, İsrail’in kurucusu olan üç Patrik eşi ise azize olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlıkta halk, Tanrı’nın dünyevi yansıması olarak bilinir. İnançlı kişiler İsa gibi vaftiz olduktan sonra Tanrı’nın bedene bürünmüş şekli olan İsa’nın kaderini paylaştıklarına inanır. Bu oluşum Hristiyanlıktaki azizler kavramını güçlü kılmıştır. İnançları doğrultusunda dünyanın en ücra noktalarına ulaşarak dine yeni katılımlar sağlamak, Tanrı, İsa ve Meryem’e olan inanışı güçlendirmek için çalışmışlardır³.

2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başından itibaren Hristiyanların aziz inanışında bazı gelişmeler görülür. Bu dönemde Hristiyanlar, paganlarda görülen ölüye saygı gösterme anlayışını kendilerine uyarlayarak, azizlerin anılarını yaşatmak için mezarlara kutsallık kazandırmıştır. İman edenlerin, Hristiyanlığı yaymaya çalıştıkları hatta bu uğurda canlarından oldukları bilinmektedir. Bunun sonucunda 2. yüzyıldan itibaren canından olanlara Martyr adı verilmiştir. 4. yüzyıldan itibaren kilise çevresindeki din adamları, yaşamlarını bir sütun üzerinde (stilit), inzivaya çekilerek sürdürmüş olan din adamlarına da aziz ünvanı verilmiştir⁴.

Hristiyan azizlerin oluşumunda birçok kültürün etkisi vardır. Çalışmanın konusunu oluşturan Karadeniz Bölgesi azizlerinin oluşmasında ise bölgedeki Yunan koloni kentleri ve Roma Dönemi dini inanışlarının etkisinin olduğu bilinir. Yerel inanışlar, bölgenin dini yapısında ve inanışın şekillenmesinde büyük etkiye sahiptir.

Bölgedeki Yunan Heros (Kahraman) inancının azizlerin karakterleri üzerinde etkisi açıktır. Asklepios, Dionysos, Herakles gibi Heroslar’ın bazıları halktan kişiler olmalarına rağmen Tanrı tarafından kendilerine, başkalarında olmayan bazı ayrıcalıkların tanındığı görülür⁵. Roma’da Heros inancının oluşumunda Yunanlılar’ın büyük etkisi vardır. Bu dönemde Heroslar, şehirlerin kurucusu ve koruyucuları olarak kabul edilir. Bunlar insanları kutsayan, şifa dağıtan ve mucizeler yaratan kişilerdir⁶. Bu nedenle Karadeniz aziz ve azizelerin hikâyeleri ve mucizeleriyle dolu önemli bir yerdir. Bu mucizelerin başında Karadeniz Ereğlisi, Amasra, Sinop, Amasya ve Trabzon başta gelir. Paphlagonia ve Pontos’a hâkim olan bazı azizler bölgenin inanışının temelini oluşturur. Bunlar arasında Nikholaus, Phokas, Gregorios, Andreas ve Theodoros gibi çeşitli azizleri saymak mümkündür. Birçok araştırmacı tarafından Pontos Euxenius’un azizi ve Pontos’un azizi olarak kabul edilen Hagios Phokas’ın, yaşadığı dönem ve doğduğu yer hakkında çeşitli tartışmalar söz konusudur. Araştırmalar doğrultusunda Karadeniz Ereğlili ya da Sinoplu olarak tanımlanan Hagios

¹ Aydın, *a.g.e.*, s.1.

² Yeni Ahit, II. Krallar, 4, 9; Yeremya, 1, 5.

³ Aydın, *a.g.e.*, s. 6.

⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 6-7.

⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 7.

⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 8.

Phokas'ın aslında yaşadığı dönemde bir Hıristiyan ve hatta aziz olmadığı, yaptığı iyilikler ve Hıristiyan halka yardımlarından dolayı işkencelere maruz kalarak öldürüldüğü ifade edilir. Phokas'ın Sinop'ta öldüğü ve bunun üzerine buradaki Hıristiyan halk tarafından, hayattayken evinin ve arazisinin yer aldığı kentin kapılarından birinin yakınındaki bir bahçeye mezar yapılarak gömüldüğü anonim bir vitada anlatılmaktadır⁷.

Araştırmalar doğrultusunda tespit edilen Hagios Phokas Kültü'nün 4. yüzyıldan itibaren Karadeniz özellikle Pontos, başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hatta Ege ve Akdeniz sahillerini de aşarak Adriyatik Denizi'ne ulaşan bir üne sahip olduğu görülür. 10. yüzyılda zirve noktasına ulaşan Phokas'ın tasvirlerinde ve dinsel yayılım alanlarında 12.-13. yüzyıldan itibaren büyük bir düşüş fark edilir. Zamanla Hagios Nikholaus ile yarışabilecek bir inanç kültürüne sahip olan Hagios Phokas, 10. yüzyıldan itibaren Sinop çevresinde etkin, lokal bir kültür halini almasının yanında 13.-14. yüzyıl tasvirlerinden de anlaşılacağı kadarıyla Phokas'ın Sırbistan, Yunanistan ve Rusya gibi çeşitli ülkelerdeki kiliselerde duvar resimlerinin yanında altar resimlerinin tasvir edildiği görülmüştür. Hagios Phokas betimlemelerini Kapadokya Bölgesi'ndeki birçok kilisede görmek mümkündür. Phokas'ın hayatı, anonim vitalarda, Amasya Piskoposu Hagios Asterius'un kutsal yazılarında ve Ioannes Chrysosthomos'un kutsal vaazlarında karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz Ereğlisi'nde daha çok denizcilik ve gemicilik gibi alanlarda öne çıkan Phokas'ın Sinop ve Trabzon çevresinde *bahçıvanlık* ve *şifa dağıtan* yönüyle de dikkat çekmektedir.

Karadeniz'deki Bazı Azizler Üzerine Çeşitli Düşünceler

Hagios Andreas (Karadeniz Ereğlisi, Tios, Paphlagonia, Pontos)

Hagios Andreas, Dünyanın çeşitli yerlerinde olduğu gibi Karadeniz'de de büyük öneme sahiptir. İskoçya'da yaşadığı ifade edilen Andreas'ın Celile'de balıkçılık yaptığı bilinir. Hıristiyanlığı yaymak için Yunanistan'a seyahat ettiği düşünülen Andreas, çapraz bir haça gerilerek öldürülmüştür. İskoçya ile bağlantılı olduğu ifade edilen Andreas'ın efsanevi kalıntılarının yer aldığı alanda bir şapel inşa edilmiş ve burası haç yeri haline getirilmiştir. Bu yerleşim azizden dolayı günümüzde Hagios Andreas şehri olarak adlandırılmıştır. Yunanistan ve Rusya'nın koruyucu azizi olduğuna inanılan Andreas dünyanın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'nde de Hagios Andreas adına inşa edilmiş çeşitli yapılar bilinmektedir.

Historia Ecclesiastica'da, M.S.3.-4. yüzyılda Hagios Andreas'ın öğretileri ve hayatı hakkında şu bilgilere yer verilmektedir;

*"....Kutsal Apostlar Yüce İsa'nın öğretilerini yayarlardı. Thomas Parthia'yı, Andreas Akythia'yı ve John Asya'yı aldı (Orada kaldı ve Efes'te öldü). Peter Pontus Galatia, Bithynia, Kappadokia ve Aya'da yayılan Yahudilere vaaz verdi. Sonunda Roma'ya geldi ve çarmıha gerildi..."*⁸

*"Hem Paul'un kendi sözlerinden hem de Luka'nın anlatımlarından, Gentiles'e vaazından, O'nun Kudüs'ten İlyria'ya kadar olan kiliselerin temellerini attığı açıkça görülür. Bana göre kesinlikle Peter'in olan notları burada Pontos ve Galatia, Kappadokia, Asya ve Bithynia'da yayılan Yahudiler'e yazmıştır. Açıktır ki birçok yerde yeni kitabını, İsa'nın öğretilerini vaaz ederek yazmıştır..."*⁹

Erken dönemlerde Herakleia Pontike ve Tios'ta pagan tanrılara duyulan saygı ve tapınım, Hıristiyanlık'ın resmi din olarak kabul edilmesine kadar, kentin sosyal ve ekonomik yaşamının

⁷ Henri Quentin, *a.g.e.*, s. 199-200; Kazhdan and Ševčenko, *a.g.e.*, s.1667; Quirini - Poplawski, *a.g.e.*, s.105.

⁸ Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, III, 1; Işık, *a.g.e.*, s.184

⁹ Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, III-IV; Işık, *a.g.e.*, s.185.

belki de en önemli unsuru haline gelmiştir. Hıristiyanlık M.S. 2. yüzyılın başlarından itibaren Bithynia ve Paphlagonia’da önemli bir konuma ulaşmaya, dolayısıyla bu inancı taşıyanların sayısı hızla artmaya başlamıştır. Roma imparatorları ve valilerinin Hıristiyanlara uyguladığı baskı ve Hıristiyan-pagan çatışmaları bu döneme damgasını vurmuştur. Hıristiyanlar çoğunlukla mağaralarda tapınımlarını gizli olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar; Zonguldak Bölgesi’ndeki bazı mağaralarda tespit edilen duvar resimleri, bu durumun açık göstergesidir¹⁰.

Karadeniz Bölgesi için arkeolojik verilerin yanı sıra, Bizans Dönemi deniz yolları ve limanları hakkında, metinlerin çeşitli bilgiler yer almaktadır¹¹. Elçilerin Kitabı’nda anlatıldığı kadarıyla Havari Andreas ve Matthias’ın Karadeniz’de (Pontos Euxeinos) aktif bir külte sahip olduğu görülür. Ayrıca Karadeniz’de 2. yüzyılda Hagios Hyakinthos ve Hagios Phokas’ın Pontus çevresinde yaşayan Hıristiyan nüfusa dini aşladıkları bilinir¹². Araştırmacılar Hagios Andreas ile Hagios Phokas’ın hemen hemen aynı karakterde olduğunu savunur. Phokas, denizcilerle birlikte şehirdeki tüccarlarının koruyucusu olarak kabul edilir. Ayrıca Phokas, bahçıvan ve Sinop Piskoposu (iki figür de görünüşte aynıdır) olarak da bilinir¹³. Karadeniz Bölgesi’nde Hagios Andreas adına inşa edilmiş çeşitli kiliseler bulunur. Bunların başında Sinop, Yasoun Burunu, Manastır, Ordu Hagios Andreas (Andreas), Kilise ve Trabzon Hagios Andreas (Andreas) Kilise gelmektedir¹⁴.

Hagios Phokas (Sinop, Karadeniz Ereğli, Amasya, Trabzon)¹⁵

Karadeniz Bölgesi’ndeki birçok ilde denizcilerin abartıları hikayelerine rastlanılmaktadır. Karadeniz’de coğrafya ile bağlantılı olduğu kadar Bizans Dönemi’nde kültürün önemli bir yansıması olan azizlerin hayatları ve hikayeleri onların kutsallığı hakkında bizlere bilgi sunmaktadır. Karadeniz Ereğlisi ya da Sinop doğumlu olabileceği ifade edilen Phokas’ın gerçek kimliği, hayatı, öldüğü dönem ve adına inşa edilen kiliseler de tartışma konusudur¹⁶.

Hermitage Müzesi’nde bulunan kil eserde; “*Chersonesus, Hagios Phokas’ın Yoksullar Evi*” yazmaktadır. Eserin merkezinde ellerini dua için açan Hagios Phokas, ayakları altında kürekli dümenli minyatür bir gemi, sağ arkada ise tarım aleti görülmektedir¹⁷ (Foto. 1).

Phokas’ın Sinop ve Karadeniz Ereğlisi’nde münzevi bir hayat yaşadığı, zamanla Hıristiyan sanılarak Traianus ya da Diocletianus Dönemi’nde öldürüldüğü, Konstantin Dönemi’nde de adına Hıristiyan halk tarafından Sinop’ta şehrin kapılarından birinin yakınında kendi arazisi üzerinde bir kilisenin inşa edildiği bilinir. Anonim Vitalar’da geçen bu ifade henüz netlik kazanmamıştır. Sinop’ta tespit edilen Erken Bizans Dönemi kiliselerde herhangi bir yazıt ve kitabenin tespit edilememesi, Çiftlik Köyü Kilisesi’nin Hagios Phokas’a ait olduğu ifadesine kuşkuyla bakmamızı sağlar¹⁸. Diocletianus Dönemi’nde Anadolu genelinde Hıristiyanlar’ın çeşitli işkencelere maruz kaldıkları bilinir. Efsanevi anlatılarda Diocletianus’un zulmünden kaçan dört bakire kadının Adriyatik Denizi’nin doğusundaki memleketlerini bırakarak Karadeniz’e geldikleri, Trabzon’a uğrayıp Ermenistan’a gittikleri yer alır. Bu kültün temelini Hagios Gregorios oluşturmaktadır.

¹⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 335.

¹¹ Chotzakoglou, *a.g.e.*, s. 94.

¹² Albrecht, *a.g.e.*, s. 111

¹³ Van de Vorst, *a.g.e.*, s. 252-295; Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s. 71, Dip. 18.

¹⁴ Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s.71, 75, 92, 101, 120, 182,

¹⁵ Phokas için bkz.; Gür ve Gür, *a.g.e.*, s.1-37.

¹⁶ Henri Quentin, *a.g.e.*, s.199-200; Iean Thioly, *a.g.e.*, Table Alphabetique; Van de Vorst, *a.g.e.*, s. 252-295; Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s. 71, Dip. 18; Foss, *a.g.e.*, s. 135; Mayer, *a.g.e.*, s.79; Andrews, *a.g.e.*, s. 36; De Laverigne, *a.g.e.*, s. 1076; Pargoire, *a.g.e.*, s. 210; Van de Vorst, *a.g.e.*, s. 252-295; Zöckler, *a.g.e.*, s. 138; Kazhdan and Ševčenko, *a.g.e.*, s. 1667; Stableford, *a.g.e.*, s. 82; Thomas, *a.g.e.*, s. 204; Quirini-Poplowski, *a.g.e.*, s.105.

¹⁷ Vikan, *a.g.e.*, s. 14. Çalışmalarda buhurdan ya da şamdan olarak yorumlanan sembol, Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU Hocamız tarafından tarım aleti olarak kabul edilmektedir.

¹⁸ Hill, *a.g.e.*, s. 219-231.

Gregorios da tıpkı Karadeniz’de etkin diğer kültler kadar büyük ve kitlesel bir inanışa sahiptir. Dört bakire kadın, yolculukları doğrultusunda İsa’yı anlatarak O’nun mucizelerinden bahsetmiştir. Bu yolculukları esnasında, inancı doğrultusunda bir çukurda tutulan Gregorios’u duyup ona yemek götürülen dört kadın ve onu ölmekten kurtarmıştır¹⁹. Bu kapsamda Gregorios’un, Phokas, Andreas ve Theodoros gibi azizlerin efsanevi anlatımlarında çukurda ölüme terk edilme hikâyeleri, ateş kuyusuna atılmaları, kireç kuyusunda ölüme terk edilmeleri gibi birçok işkenceyi Batı Karadeniz’deki azizlerin vitalarında görmek mümkündür.

Trabzon, Giresun ve İstanbul’da Phokas’a atfedilen yapılarda yazıt ve kitabenin yer almaması, yapıların zamanla yıkılmaları ve tarihlendirilmeleri tartışma konusudur²⁰. Aslında bütün bunların başında dikkat çeken diğer bir husus ise azizlerden bazılarının yaşamları boyunca hiçbir zaman aziz ya da Hıristiyan olmamalarıdır. Tüm bunların yanında Phokas, ne bir aziz ne de bir Hıristiyan’dır. Hagios Phokas’ın doğumu ve ölümü kadar Aziz ilan edilişi de ilginçtir. Phokas’ı kutsal sayan ve adına methiyeler sunan Hagios Asterius, aziz ilan ettiği Phokas’ın röliklerini Amasya’ya götürmüştür. Böylelikle Sinop ve Amasya arasında kültürel, ekonomik ve dini hareketlilik sağlanmıştır²¹. Phokas’ın röliklerinin Ioannes Chrysosthomos tarafından 22 Temmuz 404’te İstanbul’a da taşındığı bilinir. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde olduğu gibi İstanbul’da da Hagios Phokas adına bir mezar ve üzerine kilise inşa edilmiştir. İstanbul’un Ortaköy semtindeki Post-Bizans Hagios Phokas Kilisesi’nin altında yer aldığı düşünülen yapı ve röliklerin, R. Janin tarafından yok olmuş olabileceği, herhangi bir yol çalışmasında ya da herhangi evin temeli altına kalmış olabileceği ifade edilir²².

Araştırmalar doğrultusunda tespit edilen Hagios Phokas Kültü’nün 4. yüzyıldan itibaren Karadeniz başta olmak üzere Ege ve Akdeniz sahilleri, Kırım ve Adriyatik denizi kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada hakim olmuştur. Adına ilahiler ve şarkılar yazılmış, dualar ve methiyeler dizilmiştir²³. Hagios Phokas tasvirlerinin en erken örneği M.S. 400’lere tarihlendirilen Chersonesos’taki bir kil buluntudur. 10. yüzyılda hemen hemen bütün Anadolu’da tasvir edilen Hagios Phokas betimlemelerini 10. yüzyıl Kappadokia Kiliseleri Pürenli Seki Kilise, El Nazar ve Kılıçlar Kilisesi başta olmak üzere birçok yapıda görmek mümkündür²⁴. 4.-12. yüzyıl arasında büyük bir tapınım gören Hagios Phokas, 12.-13. yüzyıldan itibaren kültürel-inanç açısından biraz zayıflamıştır. Hagios Nikolaus ile yarışabilecek bir inanca sahip Hagios Phokas, 10. yüzyıl ve sonrasında Sinop çevresinde etkin bir kült halini almıştır. 13.-14. yüzyıl tasvirlerinden anlaşılacağı kadarıyla Phokas’ın Sırbistan, Yunanistan ve Rusya gibi çeşitli ülkelerde kilise duvar resimlerinde ve altar resimlerinde tasvir edilmiştir²⁵.

Karadeniz Ereğlisi’nde daha çok denizcilik ve gemicilik gibi alanlarda öne çıkan Phokas, Sinop ve Trabzon çevresinde *denizcilik* ve *gemicilik* gibi kültlerinin yanında *Bahçivanlık* ve *Şifa Dağıtan* yönleriyle de bilinmektedir. Hayatında görülen bu karmaşa, Bizans ve Post-Bizans tasvirlerine de yansımıştır. Hayatı gibi tasvirlerinde de birçok atribüye yer verilen Hagios Phokas, Denizcilerin Azizi (tasvirlerde dümen, gemi, lamba, kürek), Bahçivan Aziz (bahçe, çiçek ve ağaçlar, orak-bıçak) ve Şifa Dağıtan Aziz olarak tasvirlerde görülmektedir. *Herakleia Pontikeli*

¹⁹ Tiefenbach, *a.g.e.*, s. 122.

²⁰ Quirini-Poplawski, *a.g.e.*, s. 105; Kazhdan and Ševčenko, *a.g.e.*, s.1666; Henri Quentin, *a.g.e.*, s.199-200; Iean Thioly, *a.g.e.*, Table Alphabetique; Andrews, *a.g.e.*, s. 37; Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s. 10, 71-72, 92, 126, 130, 153, 156, 182, 206, 243, Kordyle 155-57, 158-59, 162-63, 193, 215, 217, 243, 321; pls. 90-92, fig. 34.

²¹ Andrews, *a.g.e.*, s. 37.

²² Janin, *a.g.e.*, s. 184; Quirini-Poplawski, *a.g.e.*, s. 104; Karaca, *a.g.e.*, s. 391

²³ Butler, *a.g.e.*, Sayfa no.yok

²⁴ Starodubcev, *a.g.e.*, s. 52.

²⁵ Starodubcev, *a.g.e.*, s. 52.

*Gemi Yapım Ustası Pamphilos ve Maria'nın Oğlu Phokas*²⁶, *Sinoplu Phokas*²⁷, *Sinoplu Hagios Phokas (Martyr–Hieromartyr)*²⁸, *Sinoplu Bahçıvan Phokas*²⁹, *Sinop Piskoposu Phokas*³⁰, *Denizcilerin Koruyucusu Hagios Phokas*³¹, *Antakya'da Yılan Isırıklarıyla ölen Hagios Phokas (Yaklaşık 320)*³², *Tüccarların Koruyucusu Phokas*³³, *Yoksulların Koruyucusu Phokas*³⁴, *Şifa Dağıtan Phokas*³⁵. Karadeniz ve çevresinde birçok Phokas'ın yer aldığı ve adlarına atfedilen birçok sözlü kültürün bulunduğu bilinmektedir. Çalışma kapsamında yaklaşık 10 farklı şekilde ifade edilen Phokas'ın, Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) ya da Sinop'lu olduğu tartışma konusudur. Ayrıca Sinop'ta iki Phokas'ın olmasının yanında Karadeniz Ereğlisi'nde de bir Phokas'ın yer alabileceği düşünülebilir.

Karmaşık ve net olmayan vitalardan dolayı hayatı ve hikâyeleri çeşitli şekillerde anlatılan Hagios Phokas, Bizans Dönemi tasvirlerinde daha çok Piskopos kimliği ile resmedilmiştir (şehit karakteriyle az resmedilmiş)³⁶. II. Basil Menologionu'nda 22 Eylül'de idam edilen Hagios Phokas'ın tasviri nadir tasvirler arasında gösterilmektedir³⁷. Bizans sanatında belirgin bir portre sanatına sahip Hagios Phokas'ın yüz özellikleri Kappadokia Kiliseleri'nde kısa düz saçlı ve sakallı bir adam olarak tasvir edilirken Sırbistan'da dalgalı saçlı, orta boyunlu ve uzun saçlı olarak betimlenmiştir. Birçok özelliği bulunan koruyucu azizi Phokas'ın atribüleri arasında en belirginini denizcilik unsurları ve gemicilikle ilgili nesnelere oluşturmaktadır. Hagios Phokas tasvirlerinde sol elinde bir kitap (kutsal kitap) tutar, sağ eliyle de dua eder. Kappadokia Çavuşin Kilise, Harbaville ve Vatikan Triptyconları'nda 1156, Vatopedi ve Zica'da bu şekilde betimlenmiştir³⁸. Giresun'un 4.2 km. kuzeydoğusunda Ares Adası üzerinde (günümüzde Puga Adası) bulunan kilise araştırmacılar tarafından Hagios Phokas, Eleousa, Hagios Thalelaios ve Hagios Sabbas'a adanmış olabileceğini ifade eder³⁹.

Rusya Kiev Hagia Sophia Kilisesi, Kalambaka'da Meryem'in Doğuşu Kilisesi, Geraki Hagios Athanasios, Snetogorski Manastırı, Meryem'in Doğuşu Kilisesi gibi yapılarda yer alan Hagios Phokas betimlemelerinde sol elinde bir kürek (gemicilik sembolü) tutarken sağ eliyle kutsama işareti yapmaktadır⁴⁰. Hagios Phokas'ın çeşitli bölge ve yapılarda farklı şekillerde betimlendiği görülür. Örneğin Kapadokya'daki erken tarihli yapılarda kahverengi saçlı bir figür olarak betimlenmektedir. Başka bir tasvirde ise kalın beyaz, kısa, düz saç ve orta boyludur. Tasvirler çoğunlukla 12.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Rus ve Sırp eserlerindeki tasvirlerde Hagios Phokas, çoğunlukla sağ elinde bir haç (piskoposluk haçı) tutmaktadır⁴¹.

²⁶ Starodubcev, *a.g.e.*, s. 52; Belke, *a.g.e.*, s. 212.

²⁷ Henri Quentin, *a.g.e.*, s. 88, 345, 433,482.

²⁸ Mayer, *a.g.e.*, s. 75; Starodubcev, *a.g.e.*, s. 52; De Lavergne, *a.g.e.*, s. 1076.

²⁹ Andrews, *a.g.e.*, s. 36; Thomas, *a.g.e.*, s. 204.

³⁰ Mayer, *a.g.e.*, s. 76; Kazhdan and Ševčenko, *a.g.e.*, s.1667.

³¹ Mayer, *a.g.e.*, s. 79; Foss, *a.g.e.*, s.135.

³² Van de Vorst, *a.g.e.*, s. 252-295; Stableford, *a.g.e.*, s. 82

³³ Van de Vorst, *a.g.e.*, s. 252-295

³⁴ Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s.71.

³⁵ Foss, *a.g.e.*, s.134.

³⁶ Starodubcev, 2013: 52.

³⁷ Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667.

³⁸ Starodubcev, *a.g.e.*, s.52.

³⁹ Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s. 130; Quirini-Poplowski, *a.g.e.*, s. 105, 107

⁴⁰ Starodubcev, *a.g.e.*, s.52.

⁴¹ Starodubcev, *a.g.e.*, s.52.

Hagios Stephanos ve Niketas (Safranbolu)

Karabük'ün ilçesi olan Safranbolu, günümüzde il merkezinin ortalama 9 km. doğusunda, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Paphlagonia Bölgesi 7. ve 8. yüzyıllarda Pers ve Arap akınlarına maruz kalmıştır⁴². 8. yüzyılda bölge üzerine gerçekleşen İslami akınlar sırasında, Safranbolu, Eflani, Ulus ve Bartın gibi önemli Bizans şehirlerinin de içinde bulunduğu bölge, Halife Harun'er Reşid'in Anadolu'daki akıncı kollarından biri olan komutan Abdülmelik'in kontrolüne geçmiştir⁴³.

Bölgenin çeşitli dönemlerde din adamları ve bilginler tarafından korunduğuna inanılır. Bunların başında Niketas ve Stephanos gelmektedir. Darrouzes, 787 Nicea (İznik) Konsili çalışmalarında, Gangrai (Çankırı) Metropolitliği içinde Dadybra'yı ifade etmektedir. Dadybra bu dönemde Dadybra, Niketas tarafından temsil edilmektedir⁴⁴. 8. yüzyıla kadar önemini koruyan kent, konsil listelerinde *Δαδύβρων (Dadyvron)* olarak geçer⁴⁵. Niketas, Patrik Euthymius tarafından dile getirilir. Bizans Dönemi'nde Dadybra Piskoposu olarak bilinen Niketas'ın önemli bir bilgin ve filozof olduğu bilinir⁴⁶.

Safranbolu Kıranköy'de 19. yüzyıla tarihlendirilen Rum kilisesi yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından "*Hagios Stephanos Kilisesi, Aziz Stephanos Kilisesi, Aziz Stefan Kilisesi, Aya Stefanos, Rum Kilisesi, Büyük Kilise, Sen Stefan, St. Stephen, Stefan Kilisesi*" gibi çeşitli isimlerle anılan Hagios Stephanos Kilisesi'nin özgün ismine ve yapım tarihine ilişkin, günümüze gelebilmiş üç inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabeler ve arşiv belgeleri dışında herhangi bir dönem kaynağı ya da yazıt tespit edilememiştir⁴⁷. Bölge, çeşitli dönemlerde birçok seyyah ve bilim insanı tarafından incelenmiştir. Ainsworth, yapıyı Kıranköy'ün merkezindeki Aziz Stephanos'a ithaf edilmiş Yunan kilisesi olarak tanımlar. Günümüzde yapının batısında giriş kapısının üstünde üç kitabe yer almaktadır. Kitabelerden ikisi aynıdır ve 515 yılına tarihlendirilmektedir. Tek fark ise kuzeydeki büyük, güneydeki ise küçük harfle yazılıdır (Foto. 2).

Kitabenin aslı ve çevirisi;

Σωτήρ φανεῖς, Στέφανε, ἀλγεινῶν πόνων
λαιοῦ γόνατος καὶ ποδὸς οἰκτρᾶς φίλης,
θεῖον ναὸν δωροῦμαι³ κλεινῆι τῆι πόλει
τοῦ Θεοδώρου, κράντορος παλαιφάτου,
5 δωρουμένη ληφθέντα δῶρον σὸν πόδα
αὐτῷ μένειν, σύσημιον ἀλήστου μνείας

ΒΣ ΕΥΔ ΦΙΕ ΘΑΡΓ

"Stefanos, sen ki sol diz ve bacağımdaki çektiğim dayanılmaz ağırlardan kesinlikle ben dostunu kurtardın. Ben, önde gelen savaşçı Theodoros'un görkemli şehrinde bu kutsal kiliseyi inşa ediyorum. Ve ebedi bir anı olarak her zaman orada bulunması amacıyla bana armağan edilen bacağını bu kiliseye bağışlıyorum. Kraliçe Eudokia. 8 Nisan 515⁴⁸."

⁴² Foss, *a.g.e.*, s. 1579.

⁴³ Sakaoglu, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁴ Darrouzes, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁴⁵ Darrouzes, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁶ Darrouzes, *a.g.e.*, s. 126-127. Niketas için bakınız Bréhier, *a.g.e.*, s.461; Dorival, *a.g.e.*, s. 251-300.

⁴⁷ Ainsworth, *a.g.e.*, s. 64; Mango, *a.g.e.*, s. 23-35; Kalyoncu ve Tunçözgür, *a.g.e.*, s. 64-66.

⁴⁸ Çeviri, Lina Gilomanakis. <http://gulevisafranbolu.wordpress.com/tag/aziz-stefanos-kilisesi> 08.10.2015-03:53)

“A Fake Inscription of the Empress Eudocia and Pulcheria’s Relic of Saint Stephen” adlı makalesinde Cyril Mango, bu kitabenin tamamen yanlış olduğunu belirtmektedir⁴⁹. Mango, yanlışlığın 1889 yılında bölgeyi ziyaret eden Fransız akademisyen G. Doublet ile başladığını belirtmiştir. Ramsay (1890), H. Leclercq (1922), H. Delehaye (1925), F. Haklin (1953), D. Gorce (1962), E. D. Hunt (1982), K. G. Holum (1982), P. Maraval (1985), E. Livrea (1996), W. M. Calder ve G. E. Bean (1958) araştırma yapmadan G. Doublet’in görüşlerini tekrarlamışlar, fakat Chr. Marek (1993), K. Belke (1996), R. Merkelbach ve J. Stauber (2001) konuya daha kararlı yaklaşmaktadır⁵⁰ (Foto. 3).

Kitabenin aslı ve çevirisi;

**Που ἀγιζ Πρωτόμαρ: βέ ἀρχιδιάκονος Στέφανος ισιμιϋλε ισιμλενμίζ
σερίφ ἐκκλησία σεραφετλού μητροπολίτ αγ: Νεοκαισαρίας Κύρ
Τερόθεοσονν τικάτου ιχτιμαμιϋλε μεχρούμ χα Μωϋσή χα Βασιλείου
ἀζιμ ιανετιϋλε βέ Κηράν κιοϊούν τζουμλέ ιττικατλού χριστιανλαρίν
χάρτζου μεσαριφιϋλε τεμελτέν τζετίτ όλουνμούστουρ. 1872 Άυγούζ: 15**

“Bu Tanrı’nın evi Stefanos Hıristiyanlık için birinci kurbanın ismine ithafen temelden yenilendi. Loretheos isminde Niksar’da bulunan Metropolit zamanında ve onun gayretleriyle, parasını veren olarak rahmetli Hacı Maysı Hacivasiliadis (Safranbolu’da olan) Türkiye’de yaşayan tüm Hıristiyanlar. 18 Ağustos 1872.”⁵¹

Karadeniz Bölgesi’nde Osmanlı Dönemi’ne tarihlendirilen bazı kilise kitabelerinin kuşkuyla incelenmesi gerekir. Safranbolu Hagios Stephanos Kilisesi’nin kitabesinde görüldüğü gibi tarihsel yanlışlıklar ve Hıristiyanlaştırma politikası düşüncesiyle tarihsel gerçeklikten uzak hataların yapılma olasılığı çok yüksektir. Mango, bölge hakkında incelemelerde bulunan birçok araştırmacı gibi Eudokia’nın Safranbolu’ya hiçbir zaman uğramadığını “*tatil için mi geldi*” gibi alaycı bir ifadeyle değerlendirmektedir. Çünkü anlatılanlara göre Pulcheria, Hagios Stephanos’un bacak kemiklerini Safranbolu’ya getirmiştir. Hac yolculuğunu inceleyen araştırmacı bilindiği kadarıyla böyle bir durumun asla gerçekleşmediğini ve Eudokia’nın kitabede anlatılan bilgilerinin uydurmaca olduğunu savunmaktadır⁵².

1924’te Safranbolu’da yaşayan Rumların mübadele ile birlikte Yunanistan’a göç ettikleri tarihlere kadar ibadete açık olan yapı, bu tarihlerden sonra yaklaşık olarak 32 yıl boş kalmıştır. Boş kaldığı yıllarda ise askeriyenin barınak noktası ve samanlık deposu olarak kullanılmıştır⁵³. M.S. 515 tarihini veren kitabenin doğruyu yansıtmadığı, 1872 tarihli onarım kitabesinin de araştırmacılar tarafından kabul edildiği düşünüldüğünde, günümüzdeki yapıyı 19. yüzyılın başlarına tarihlendirmek mümkündür⁵⁴.

⁴⁹ Mango, 2004: 23-35.

⁵⁰ Mango, *a.g.e.*, s. 24-25

⁵¹ Kalyoncu ve Tunçözgür, *a.g.e.*, s. 65.

⁵² Mango, *a.g.e.*, s. 23-35.

⁵³ Kalyoncu ve Tunçözgür, *a.g.e.*, s. 65

⁵⁴ Gür ve Soykan, *a.g.e.*, s. 552-584.

Hagios Georgios (Amasra, Bartın, Trabzon, Giresun)

Antik dönemle birlikte birçok aziz kendini gösterir. Bu azizler arasında görülen hiçbir aziz Hagios Georgios'un etkisini geride bırakamamıştır. Önemli zaferlere adını yazdıran aziz Hıristiyan dünyasının hemen her yerinde ün salmıştır. Doğu ve Batı'da yazdığı metin ve şiirleri okunarak uzun yıllar zaferlere ve savaşlara ilham kaynağı olmuştur. Hagiography, bu aziz hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır.⁵⁵

Hagios Georgios, (Georgios, Yorgi) hakkında çok az bilgi mevcuttur. Dönem kaynakları bu aziz hakkında çok fazla bilgi sunmamaktadır. Kappadokia'da doğduğu ve daha sonra 14. yaşında babasının ölümü üzerine Annesi ile Filistine göç ettikleri bilinir. 17 yaşına geldiğinde Roma ordusuna asker olarak giren Georgios'un anne ve babasının yunan asıllı olduğu da ifade edilmektedir. Georgios büyüdüğünde tıpkı babası gibi Roma ordusuna asker olarak katılır.⁵⁶ Kayıtlarda Kappadokialı Asker Aziz olarak geçmektedir.⁵⁷ Kappadokia ve Filistin'in dışında Karadeniz'de Giresun, Trabzon ve Amasra'da hakim bir inanç kültürüdür. Bazı araştırmacılar Hagios Georgios'un Grekçe metinlerini İngilizceye çevirmiştir. Metinlerde Amasra'daki etkin durumu ve hayatı hakkında çeşitli bilgiler yer alır.⁵⁸ Amasra yakınlarındaki Kromna sakinlerine lütf için Tanrı'nın ilahi sözlerini duyuran Georgios'un annesi Megethos (büyüklük), babasının adı ise Theodosius'tur.⁵⁹

Diocletianus Dönemi'nde Hıristiyanlar'a işkencelerin yapıldığı bilinmektedir. İmparator, Roma'daki üst düzey askerlere emirler vererek putlara tapmayan Hıristiyanlar'ın öldürülmesini istemiştir. Bu dönemde asker olan Georgios, zulümlere karşı çıkarak Hıristiyanlar'ın yanında yer almıştır. Annesinden kalan bütün varlığını Hıristiyanlar'a ve yoksul halka dağıtmıştır. Georgios, Hıristiyanlar'la birlikte Diocletianus'a karşı çıkınca imparator tarafından tutuklanıp çeşitli işkencelere maruz kalmış ve 287'de idam edilerek öldürülmüştür.⁶⁰ A.Butler, Georgios'un çektiği çileleri ve ölümünü, sembolik olarak tasvirlerdeki Georgios'un ejderi öldürmesiyle ilişkilendirmektedir. Georgios'un ejderi öldürmesi, Hıristiyanlar'ın dini uğruna düşmanlardan gördükleri işkenceler ve kazandıkları dini zafer olarak yorumlanmaktadır.⁶¹ Georgios, Jerusalem'den İlliricim'a seyahati esnasında çeşitli işkenceler gören Paul'un hayatını ve İsa'nın görüşlerini yaymak uğruna çektiği işkencelere vurgu yaparak amaç ve ideallerini anlatmaktadır.⁶²

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Hagios Georgios adına inşa edilmiş kiliseler bulunur. Giresun'da en az iki manastırın olduğu bilinir. 19. yüzyılda tahrip edilen Hagios Georgios Manastırının Gedik Kaya olarak adlandırılan yüksek bir konumda yer aldığı bilinir. Gedik Kaya Kalesi'ndeki şapelin kalıntıları buna açıklık kazandırır. İkinci manastır ise Kerasus'ta yer alır ve Hagios Epiphanius'a adandığı bilinir.⁶³

⁵⁵ Delehay, *a.g.e.*, Chapitre III, 45.

⁵⁶ Meekins, *a.g.e.*, s.9.

⁵⁷ Baring-Gauld, *a.g.e.*, s.266.

⁵⁸ Jenkins, David and Alexopoulos, Stefanos and Bachrach, David and Couser, Jonathan and Davis, Sarah and Hayton, Darin and Sterk, Andrea, *a.g.e.*, s. 1-48.

⁵⁹ Jenkins, David and Alexopoulos, Stefanos and Bachrach, David and Couser, Jonathan and Davis, Sarah and Hayton, Darin and Sterk, Andrea, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁶⁰ Baring-Gauld, *a.g.e.*, s. 271.

⁶¹ Butler, *a.g.e.*, s. 146-147.

⁶² Jenkins, David and Alexopoulos, Stefanos and Bachrach, David and Couser, Jonathan and Davis, Sarah and Hayton, Darin and Sterk, Andrea, *a.g.e.*, s. 16.

⁶³ 998'de Patrik olarak Zinios II (996-98), Nicholas verilen Alania'daki Hagios Epiphanius Manastırını için typikon hazırlamıştır (Mayıs 1024) Bryer and Winfield, *a.g.e.*, s. 127.

Hagios Georgios, tasvirlerde 4. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Kiliselerde Anadolu ve çeşitli Avrupa ülkelerinde birçok tasviri bulunur. Georgios çoğunlukla genç, asil, kıvrıkcık saçlı ve sakalsız, zırlı kıyafetler içinde ve pelerinli olarak tasvir edilmektedir. Georgios tasvirlerde bazen atlı bazen de çeşitli duruşlar içinde ayakta betimlenmiştir. Atlı tasvir edildiği resimlerde atı, saflık, temizlik ve asaletin göstergesi olarak beyazdır. Georgios'un resimlerinde belindeki kın içinde bir kılıç, sağ elinde mızrak, sol elinde ise bir kalkan tutar. Mısır'da Bawit Manastırı'ndaki 6. yüzyıla tarihlendirilen duvar resminde Georgios, haleli, pelerinin altında zırlı kıyafetiyle asker aziz olarak resmedilmiştir⁶⁴. Sina Katherina Manastırı'nda 6. yüzyıla tarihlendirilen ikonada Theodoros ve Meryem eşliğinde tasvir edilmiştir⁶⁵. Ayrıca Georgios'u Kappadokia Bölgesi'ndeki kiliselerde de görmekteyiz. Hagios Stratilates Kilisesi'nde Theodoros'la birlikte ejder-yılan karışımı hayvana silahlarıyla saldırırken, Çavuşin Ioannes Prodromos Kilisesi'nde Georgios saraylı kıyafetler içinde ve bir elinde büyük bir haç tutarken resmedilmiştir. Erken Dönem tasvirlerde Georgios, savaşçı aziz şeklinde betimlenirken İkonoklazm sonrasında asker şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Novgorod'daki 14. yüzyıla tarihlendirilen ikonadaki asker aziz ile 15. Yüzyıla tarihlendirilen atlı asker aziz bu açıdan önemlidir⁶⁶.

Tarihte birçok Georgios görülmektedir ve bunlar çoğunlukla birbirine karıştırılmaktadır. Hagios Georgios, Amasra için büyük öneme sahiptir. 695'te tahtından indirilen II Iustinianus (685-695) burnu kesildikten sonra Kerson'a sürgüne gönderilir. Tarihçi Teophanes, bu dönemde fırtınaya yakalanan imparatorun gemisinin Amasra'ya sığındığını anlatır. Bu süreçte Büyük Ada'daki manastırda yaşayan Rahip Kyros'un İmparatora teselli verdiği bilinmektedir⁶⁷. Bu durum Hagios Phokas'ın Sinop, Herakleia Pontike ve Aleksandria limanlarındaki anonim vitalarda anlatılan fırtınadaki gemi kurtarma mucizesini hatırlatır⁶⁸.

Hıristiyanlık döneminde Amasra'nın koruyucu azizi olarak kabul edilen Aya Yorgi ile aynı adı taşıyan Georgios 790'lı yıllarda Amasra Piskoposu iken İkonoklast imparator VI. Konstantin (780-797) ve İmparatoriçe Eirene (797-802) ile aynı görüşe sahiptir. 798-799 yıllarındaki İslam-Arap akınlarına karşın manevi gücün kenti koruyacağına inanmaktadır⁶⁹. Amasra'da karşımıza çıkan Georgios ile Pisidia ve Trabzon'da görülen Georgios'nun birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Amasralı Georgios'un Heremit ve Aziz olduğu bilinmektedir. Geç 8. yüzyılda Amasra Piskoposu olduğu ifade edilmektedir. Üslubu hakkında Deacon Ignatios Vita'da çeşitli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu dönemdeki tarihsiz bir Rus saldırısından bahsedilir⁷⁰.

Günümüzde Amasra Arkeoloji Müze Müdürlüğü tarafından Büyük Ada'nın doğusunda kurtarma kazıları gerçekleştirilmektedir. Çevresinde tespit edilen birçok iskelet ve birkaç evrelî yapı kalıntısı, bölgedeki Bizans Dönemi dini yapılanması hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır. Buradaki şapel ve çevresindeki kalıntıların Hagios Georgios ile bağlantısının bir ihtimal kurulabileceği düşünülmektedir. Tespit edilecek kalıntılar süreç hakkında çeşitli bilgiler sunacaktır.

Amasra'da Georgios ayrı bir külte sahiptir. Bartınlı Rumlar'ın 23 Nisan'da Aziz Georgios'un yortusunu kutladıkları bilinmektedir. Burada dikkat çeken bir karmaşa vardır. Bölgede iki Georgios dikkat çekmektedir. Birincisi, Hıristiyanlık tarafından kutsal sayılan ve mızrağı, beyaz atı, kalkanı ve kılıcıyla ejderha ile savaşan Georgios diğeri ise 8. yüzyılda Amasra Metropoliti olan ve Amasra Büyüktepe'nin doğu ve kuzeyindeki inziva mağaralarında çile dolduran din adamı

⁶⁴ Lucchesi Palli, *a.g.e.*, s. 365-373.

⁶⁵ Lucchesi Palli, *a.g.e.*, s. 368.

⁶⁶ Lucchesi Palli, *a.g.e.*, s. 367-368, 370.

⁶⁷ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁸ Chotzakoglou, *a.g.e.*, s. 96; Belke, *a.g.e.*, s. 212; Quirini-Poplowski, *a.g.e.*, s. 105.

⁶⁹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 52-54.

⁷⁰ Rosser, *a.g.e.*, s. 208-209.

Georgios'tur. Georgios'un, Büyük Ada'nın doğusundaki mağara ve Bonyssa (Yamaç) Manastırı'nda inzivaya çekildiği bilinmektedir⁷¹.

Hagios Theodoros (Herakleia Pontike, Trabzon, Pontos,)

Çanakkale çevresi, Pontos, Sinop ve Amasya çevresinde etkin bir külte sahiptir⁷². Günümüzde San Marko'da yer alan 12. yüzyıl altın madalyon üzerinde Hagios Theodoros'un tasviri görülür. Paphlagonialı Niketas'ın methiyelerinde ve *Synaxarium CP 451, 449, 735 (386 ve Basil 301-304, 489-492'de* çeşitli bilgiler yer almaktadır⁷³. Eski tasvirlerde Siyah kıvrıkcık saçlı, genellikle ikiye ayrılmış sivri sakallı olarak anlatılmaktadır. 10. yüzyıl Kappadokia tasvirlerinde ise zırlı ve kılıçlı olarak betimlenmiştir⁷⁴.

Hagios Theodoros, Bizans Dönemi'nde önemli bir inanca sahip olmuştur. Roma'da 3. yüzyılın başına tarihlendirilen bir yapıda Hagios Theodoros ile ilgili onurlandırıcı yazıtlar yer almaktadır⁷⁵. San Marko'daki 12. yüzyıla tarihlendirilen altın madalyondaki yazıtlar ve tasvir güvenilir olarak kabul edilir (Foto. 5). Zemen Manastır Kilisesi'ndeki 14. yüzyıla tarihlendirilen duvar resimleri Theodoros hakkında çeşitli bilgiler sunar. Ayrıca çeşitli tasvirlerde Georgios ile karşılıklı at üzerinde silahlı olarak betimlenen çeşitli Theodoros tasvirleri de dikkat çeker. Atlı askerler şeklinde betimlenen asker azizler ellerindeki mızraklarla ejder-yılana saldırmaktadır⁷⁶.

Hagios Theodoros öldükten sonra Çorum yakınlarındaki Eukhaita'da, Eusebia adında Hıristiyan bir kadın kendi arazisi üzerine I.Anastasius Dönemi'nde (491-518) Hagios Theodoros adına bir mezar yaptırmıştır. Küçük bir mezar yapısıyla başlayan bu inanç serüveni, mezarın yanına bir kilisenin inşa edilmesiyle önemli bir hac merkezi haline gelmiştir. Yaşamı boyunca Yunanlı asker olarak bilinen Theodoros elindeki mızrağıyla kötü ruhlara karşı mücadele eden, şifa veren ve kaybolan eşyaların bulunmasında aracı olan azizdir. Bu aziz sayesinde Pontos Bölgesi'nde ve Karadeniz hattında Hıristiyanlar'ın sosyal ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır⁷⁷.

Sakarya Caddesi, Sinop'ta önemli bir konuma sahiptir. Evliya Çelebi Hagia Sophia adlı bir kilisenin sonradan cami haline dönüştürüldüğünü yazar. Makarios, Sinop'ta Hagios Theodoros (Hagios Andreus) ve Hagios Nikholaus Kiliseleri başta olmak üzere yedi kiliseden bahseder⁷⁸. Ayrıca Trabzon'da Hagios Theodoros Kilise'nin de yer aldığı bilinmektedir⁷⁹.

Hagios Theodoros, Megalomartyr olarak da bilinmektedir⁸⁰. Herakleia Pontikeli Patron azizlerden biri olarak bilinen Theodoros'un Roma ordusunda bir general olduğu bilinmektedir⁸¹. Theodoros'un diğer bir adı Stratilates'tir. Bizans Dönemi'ndeki Amasyalı Tyro, Aziz Procopius ve Aziz Demetrius Aziz Theodoros gibi önemlidir ve Herakleia Pontike'de büyük üne sahiptir. İlk defa imparator Licinius güçlerinin hakim olduğu Bithynia, Pontus ve Paphlagonia'yı işgali sırasında Mariandyni, ülkenin valisi olmuştur. Aslında bölge Yunanlar'ın Megaralı bir kolonisi tarafından kurulmuş ve merkezi Herakleia Pontus olmuştur. Bölgede, imparator Licinius, 7 Şubat Cumartesi günü, inancını bir aziz yardımıyla Tanrı'ya şahitlik ederek yüceltme yoluna gitti. Ayrıca bayram günü 7-8 Şubat olarak kabul edilmektedir. 319 yılında gerçekleşen bu eyleme Yunan Menaea ve Menologies'in katıldığı bilinmektedir. İmparator Manuel Komnenos Dönemi'nde ise 8

⁷¹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 60-62.

⁷² Delehay, a.g.e., Chapitre II, 11.

⁷³ Weigert, a.g.e., s. 445.

⁷⁴ Weigert, a.g.e., s. 445.

⁷⁵ Delehay, a.g.e., s. Chapitre II, 14.

⁷⁶ Weigert, a.g.e., s. 445.

⁷⁷ Delehay, a.g.e., Chapitre II, 11-43; Aydın, a.g.e., s. 41.

⁷⁸ Bryer and Winfield, a.g.e., s.75.

⁷⁹ Bryer and Winfield, a.g.e., s. XVII, 13, 203.

⁸⁰ Butler, a.g.e., s. 377.

⁸¹ Butler, a.g.e., s. 378.

Haziran olarak bu kutsal gün değiştirilerek kullanıldı⁸². Hagios Theodoros ve Hagios Gregorios, çeşitli duvar resimlerinde karşılıklı atlı askerler şeklinde resmedilmiştir. Gülşehir, Vaftizci Yahya Kilisesi'nde tonoz alınlığında, Gregorios ve Theodoros karşılıklı resmedilmiştir⁸³ (Foto. 4).

Hagios Gregorios bazı tasvirlerde Hagios Theodoros ile karıştırılmaktadır. Karışıklık, bazı tasvirlerde birbirinin kopyası gibi resmedilmelerinden kaynaklıdır. Aslen Kappadokialı olmasına rağmen Gregorios'u Kappadokialı diğer Gregorioslar ile karıştırmamak gerekir. Aslında Arius yanlısı olan Gregorios, Aleksandria'da Athanasios'un yerine Episkopos olarak seçildikten sonra halk tarafından öldürülmüştür. Özel yetenekleri bulunan Gregorios'un tanrının adamı ya da şeytani güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. Bu dönemde gerçekleştirdiği mücadeleler sebebiyle yöre halkı tarafından, at üstünde ejdere ölümcül darbeyi indiren aziz olarak anılmış ve Diocletianus Dönemi'nde katledilmiştir⁸⁴. Hagios Gregorios da tıpkı Hagios Theodoros gibi Karadeniz Bölgesi'nde hakkında çeşitli rivayetlerin anlatıldığı ve yöre halkı tarafından kabul edilerek tasvirlerine yer verilen önemli bir Hıristiyan azizdir⁸⁵.

Hagios Theodoros'un ölümünden kısa bir süre sonra Euchaia/Euchaitae adından bir kadın Amasya civarında aziz adına bir mezar inşa etmiştir. Tüm Pontus için bir günlük mesafe olarak kabul edilen Amasya önemli bir dini merkez haline gelmiştir. Bu kasabaya Theodoros adı verilmiştir. Burada aziz adına bir mezar inşa edildikten sonra burası Ruhsal Çayır ilan edilmiş, Zonaras ve Cedrenus'ta da ifade edildiği gibi bu azize bağlılıklarının yanında hacılar bölgeye akın etmişlerdir. İmparator Ioannis Çimiskes (969-976) Dönemi'nde aziz Theodoros çeşitli kutlamalarla yüceltilmiş ve kilise görkemli bir şekilde yeniden inşa edilmiş ve emanetler Euchaitae tevdi edilmiştir. Zamanla çok önemli bir dini kimliğe sahip olan Herakleia Pontikeli Aziz Theodoros anısına Venedik San Markos Kilisesi önündeki sütunlardan birinin üzerine heykeli yerleştirilmiştir⁸⁶. Bunun üzerine Hagios Theodoros'un kalıntıları, Venedik Hagios Saviour Kilisesi'nde korunma altındadır. Onlar 1260 yılında Mark Dandolo tarafından İstanbul'dan Trakya kıyıları dolaştırıldıktan sonra Romanya'ya oradan da 1256 yılında, kadirge filosu ile Karadeniz hattı dolaştırılmış ve tüm ünü kuzeye hakim olmuştur⁸⁷.

Değerlendirme ve Sonuç

İnsanlar yaşadıkları topraklarda olup bitenleri merak eder, kendi inancı veya dünya görüşü olmasa bile Anadolu'nun farklı köşelerinde olduğu gibi Karadeniz'in beldelerinde Hıristiyanlıkla ilgili tarihi olayları öğrenmek isteyenlere bu çalışmanın küçük de olsa bilgi sağlayacağını düşünmekteyiz. Karadeniz'de tespit edilen çeşitli kiliselerin anısının yanında büyüklerinin yaşamında İsa Mesih'i izlemek isteyen herkese birçok yönden hitap edeceği hedeflenmektedir⁸⁸.

Hıristiyanlığın aktif bir şekilde yayılmaya başladığı dönemlerde İsa'nın hemen dirilerek insanlara yardım edeceğine inanılmaktadır. Dirilen İsa ilk olarak azizler ve kutsal insanlar toplumu olarak adlandırılan inançlı kişileri alarak Tanrı babasının kutsal imparatorluğuna katacaktır. Bu inanış 2. yüzyıldan itibaren büyük ölçüde zayıflamıştır⁸⁹. Eski Ahit'te ölüm ve ölümler diyarı Şoel'de son bulmaktadır. Şoel'in geri dönüşünün olmadığı Süleyman'ın Meseleleri, Mezmurlar, Tekvin, Hoşea ve Hezekel'de anlatılmaktadır. Buna bakılarak Hıristiyanlığın Eski Ahit kavramlarından

⁸² Butler, *a.g.e.*, s. 378.

⁸³ Tiefenbach, *a.g.e.*, s. 127, Resim 44.

⁸⁴ Tiefenbach, *a.g.e.*, s. 127.

⁸⁵ Lucchesi Palli, *a.g.e.*, s. 365-373.

⁸⁶ Butler, *a.g.e.*, s. 378.

⁸⁷ Butler, *a.g.e.*, s. 378.

⁸⁸ Tiefenbach, *a.g.e.*, s. 9.

⁸⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 11.

büyük ölçüde etkilendiğini gösterir⁹⁰. Ölüm ve dirilmenin yanında bağışlanma duygusu Hristiyanlar için büyük önem arz eder. Bunun için yaşayanlar ve ölümler için dua eden azizler Son yargı gününde inançlı insanları olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu uygulama Eski Ahit kavramlarında sıkça görülmektedir⁹¹. Azizler başta olmak üzere, Meryem, Vaftizci Yahya, Baş Melekler ve din adamları yaşayanlarla Tanrı arasında aracı görevi görmektedir.

Hagios George, Hagios Eugenios, Hagios Sabbas, Hagios Nikholaus ve Hagios Phokas gibi Aziz kültürlerinin Karadeniz çevresinde aktif olduğu görülmektedir. Böylece, Geç Ortaçağ'da Karadeniz kıyılarındaki azizlerin mezar yapılarının Ortodoks Manastırları'nın yakınında hakim olduğu görülür. Bunların yanında çok sayıda yapının da sahil beldelerindeki adalarda yer aldığı bilinmektedir. Karadeniz kıyı kentlerinde birçok popüler aziz yer alır ve bunların başında Hagios Nikholaus gelmektedir. Nikholaus'un ardından onu izleyen Hagios George, Hagios Ioannes ve Hagios Phokas bölgede önemli bir külte sahip azizlerden sadece birkaçıdır⁹². Georgios'un, 806'daki Bizans-Abbasi Antlaşması'nda büyük role sahiptir. Çünkü bu dönemde Herakleia Pontike, Tios, Amastris'in limanları büyük önem teşkil eder. Bu dönemde kentleri korumak için yüksek surlar ve ayınların gerçekleştirilebilmesi için kiliseler inşa edildi. Nikomedia, Herakleia, Tios, Amastris, Sinope yol ağı ve Amastris'ten güneye yönelen tali yolun Nikomedia-Çankırı yol ağı ile aynı uzantıya çıkması ekonomi-din ilişkisini gözler önüne sermektedir⁹³.

Phokas'ın yaşamı gibi etkilendiği kültür ve coğrafyalar günümüzde tartışma konusudur. Ramsay ve Schaff, Phokas'ın yaşamı ve münzevi hayat tarzının Pagan inanç sisteminden doğmuş bir aziz olabileceğini ifade eder. Örneğin, deniz kıyısında atlar tarafından sürüklenerek öldürülen Attika Kralı'nın oğlu Hippolytus'un kaderinin 3. yüzyılın başında Hristiyan Martyr Hippolytus'a transfer edilmiş olabileceği düşünülür. Ayrıca Sinop'ta karşımıza çıkan denizcilerin hamisi ve bahçıvan Phokas'ın da Castor ve Pollux etkileşimli olduğu tahmin edilmektedir⁹⁴. Karadeniz'de Hristiyan kült merkezlerinin yanında Müslüman kült merkezlerinin de sayısal açıdan azımsanmayacak kadar çok olduğu bilinir. Özellikle, Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu çevresinde Türkleşmeyle birlikte yaygın bir şekilde yeni inanış ve kültürler görülmeye başlar⁹⁵.

Azizler yaşadıkları dönem kadar ölümlerinden sonra da büyük ilgi görmektedir. Ölümünün ardından azizlerin vücutlarından geriye kalan fiziksel kalıntılar, yaşadığı dönemde ona ait olan ya da ona temas eden eşyalar, giyisiler ya da bütün bunların parçaları, mezarının toprağı, yağ, su ya da herhangi birşey kutsal sayılmış ve rölik kavramı kapsamında dini sembolik unsur olarak değerlendirilmiştir⁹⁶. Azize ait olan bu eşyalar tamamen aracıdır önemli olan ona saygıdır. II. Krallar, 13, 21'de anlatıldığı kadarıyla Peygamber Elişa'nın röliklerine temas ettirilen ölü birinin dirilmesi Eski Ahit'teki rölik inancı hakkında çeşitli bilgiler sunar. Buna benzer bir olay Matta, 9, 20-22'de anlatılmaktadır;

“..... oniki yıldır kanaması olan bir kadın İsa'nın arkasından yetişip giysisinin eteğine dokundu. İçinden “giysisine birdokunsam kurtulacağım” diyordu. İsa arkasını dönüp onu görünce, “Cesur ol, kızım! İmanın seni kurtardı” dedi. Ve kadın o anda iyileşti.”

Buna bakılarak Eski Ahit'teki Peygamber Elişa ile Yeni Ahit'teki İsa ve kanaması olan kadın arasında sıkı bir bağ kurulur. Azizlerin öldükten sonra da bedensel güce sahip olduğunu

⁹⁰ Süleyman'ın Meseleleri, 5:5; 9:18; Mezmurlar, 9:17, 49; Tekvin, 42: 38; Hoşea, 13,14; Hezekiel, 37, 1-14.

⁹¹ 2.Makabiler: 12, 43-46.

⁹² Quirini-Poplawski, a.g.e., s. 119.

⁹³ Sakaoğlu, a.g.e., s. 54.

⁹⁴ Schaff, a.g.e., s. 373, Dip. 829; Ramsay, a.g.e., s. 98.

⁹⁵ Quirini-Poplawski, a.g.e., s. 120.

⁹⁶ Aydın, a.g.e., s. 21.

belirten Ioanness Chrysosthomos, azizin mezarının da taşınabileceğini ve böylece kutsallığın aktarılabilceğini ifade etmiştir. Hagios Phokas'ın röliklerini Amasya'ya aktaran Asterius ile 404 yılında İstanbul'a götüren Ioannes Chrysosthomos'un bu uygulamaları, translasyon (rölik taşıma) konusuna açıklık getirir⁹⁷. Translasyonun iki amacı bulunmaktadır. İlki bölgede yeni ve güçlü bir dini kültür oluşturarak ticareti ve hareketliliği bölgeye kazandırmak, ikincisi ise Hristiyanlık öncesi bölgede etkin olan Pagan etkileri yok etmek içindir. Bazı Pagan etkilerin bu aşamada değiştirilerek Hristiyanlık'a kazandırıldığı görülür. Aziz Augustine paganlar tarafından doğru söylenmiş ne varsa onları kendi yararımız için kullanmamız gerektiğini savunmuştur. Hristiyanlık'a kazandırılan bu kavramları Augustin (M.S.354-430)'in sözleri ile açıklamak doğru olabilir;

“Eğer kendilerini filozoflar olarak adlandırılan kişiler ve özellikle Platoncular doğru, haklı olan ve imanla uyumlu hiçbir şey söylememişlerse buna asla itiraz etmeyiz ama bununla birlikte buna haksız bir şekilde sahip olmuş kişilere bunu kullanmanın bizim hakkımız olduğunu ifade ederiz”⁹⁸.

Hristiyanlığın ortaya çıkışı sırasında, iç dinamiklerini oluşturan din beraberinde pagan geleneklerini ve Yahudi yapısını kendine uyarlamış ve dinin arka planını oluşturmada bu iki gelenekten fazlaca yararlanmıştı. Mevcut bilgiler Hristiyan azizlere atfedilerek yeniden yazılmaya başlanmıştı⁹⁹. M.S. 65-155 arasında yaşadığı düşünülen Polycarp, kutsal kişilerin kemiklerinin muhafaza edilmesi üzerine birçok faaliyette bulunmuştur. Bu kişilerinin kalıntılarının kutsal bir emanet olarak korunması gerektiğini savunan Polycarp sonraki dönemlerde oluşacak rölik anlayışının temellerini atmıştır¹⁰⁰. Bu kapsamda Hristiyanlık için ardı arkası kesilmeyen ibadetin ve kutsallığın farklı bir penceresi oluşmuştur.

Batı Karadeniz'de görülen birçok aziz kültü aslında Yunan ve Roma dini inanç sisteminin birer yansıması ya da isim değiştirilmiş şeklidir. Phokas, Georgios, Andreas, Stephanos gibi azizler başta olmak üzere birçok aziz adına inşa edilen kiliseler bölgedeki dini yapılanmanın somutlaştırılmaya çalışılmasıdır. Ayrıca azizlerden Phokas, Theodoros, Gregorios, Andreas, Georgios'un çileleri ve anonim vitalarda anlatılanlar çeşitli açılardan benzemektedir. Ayrıca bölgedeki dini yapılanma hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olabilmek için Karadeniz Ereğlisi, Zonguldak Filyos Tios, Amasra, Sinop Balatlar Kilisesi, Giresun ve Trabzon çevresindeki kazıların tamamlanması ve tespit edilen buluntuların kapsamlı olarak incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ainsworth, William Francis, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*, Vol. I. London, 1842.

Akkaya, Tayfun, *Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'nin Tarihi Gelişimi ve Eski Eserler*, İstanbul, 1994.

Albrecht, St., “Die Krim der Byzantiner”, (Edit.: Albrecht, St., Daim, F., Herdick, M.), *Die Hohensiedlungen im Bergland der Krim*. Mainz, 2013, s.101-123.

Andrews, William Eusebius, *Critical and Historical Review of For's Book of Martyrs, Shewing the Inaccuracies, Falsehoods, and Misrepresentations in That Work of Deception*, London, 1824.

⁹⁷ Andrews, *a.g.e.*, s. 37; Quirini-Poplowski, *a.g.e.*, s. 105.

⁹⁸ Augustine, *a.g.e.*, s.Vol: 40.

⁹⁹ Demirci, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁰⁰ Ehrman, *a.g.e.*, s. 360.

Augustine, "Confessions", A Select Library of Nicene and Post Nicene Fathers of the Christian Church First Series Volume 40: The Confessions and Letters of St. Augustine, (Edit.:SCHAFF, Philip), 1886.

Aydın, Ayşe, *Lahit Formlu Rölikeler-Reliquaries of the Sarcophagus Type*, İstanbul, AKMED/Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2011.

Baring-Gould, S. *Curious Myths of the Middle Ages*, London, 1877.

Belke, Klaus, Paphlagonien und Honörias (Tabula Imperii Byzantini 9; Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften 249), Wien, 1996.

Bréhier, Louis, "L'hagiographie byzantine des VIIIe et IXe siècles, hors des limites de l'Empire et en Occident. [Loparev, Vizantijskiiia jitiia sviatuich VIIIe-IXe vekov (Vies byzantines des saints des VIIIe et IXe siècles)]". *Journal des savants*. 14e Année, Octobre, 1916, s. 450-465.

Bryer, Anthony and Winfield, David, "The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos", *Dumbarton Oaks Studies*, Volume 20, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C., 1985.

Butler, Alban, *The Lives of the Fathers Martyrs and Others Pirincipal Saints*, (Vol. 1), New York: P.J.Kenedy, 1903.

Chotzakoglou, Charalampos G. "Harbors And Sea-Routes of The Black Sea According To Greek Hagiographical Texts", *European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Maritime Routes of the East International Symposium (4-6, 12.2013)*, Thessalonike,2013, s. 94-98.

Darrouzes, Jean, "Inventaire Des Épistoliers Byzantins Du Xe Siècle", *Revue Des Études Byzantines*, Tome 18. 1960, s. 109-135.

Darrouzes, Jean, "Listes épiscopales du concile de Nicée (787)", *Revue Des Études Byzantines*, Tome 33, 1975, s. 5-76.

De Lavergne, Léonce, "Phocas (Saint)", *Dictionnaire Encyclopédique Usuel (4e édition) Publié Sous La Direction De Charles Saint-Laurent*, Tome II (L-Z), Lacroix-Comon, Paris, 1858, s. 1076-1077.

Delehaye, Hippolyte, *Les Legendes Grecques Des Saints Militaries*. Paris: Librairie Alphonse Picard et Fils, 1909.

Demirci, Kürşat, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

Dorival, Gilles, "Le Commentaire sur les Psaumes de Nicéas David (début du 10e siècle). Une Œuvre Inconnue Dans Un Manuscrit de la Bibliothèque de Leyde", *Revue Des Études Byzantines*, Tome 39, 1981, s. 251-300.

Ehrman, D. Bart, *The Apostolic Fathers, Volume I, I Clement. II Clement. Ignatius. Polycarp. Didache*, London: Loeb Classical Library, 2003.

Eski Ahit *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, İstanbul: Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., 2010.

Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, III-IV.

Foss, Clive, F. W., Paphlagonia, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume III. (Edit. A. P. Kazhdan – A.-M. Talbot), New York: Oxford University Press, 1991, s. 1579.

Gür, Durmuş ve Gür, Fatma, “Hagios Phokas”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2016, s. 1-37.

Gür, Durmuş ve Soykan, Nazlı, “Safranbolu, Hagios Stephanos Manastırı (Kilise, Metropolithane, Inas Mektebi, Iskalion Mektebi)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, İstanbul, Cilt 8, Sayı 3, 2015, s. 552-584.

Henri Quentin, Dom, *Les Martyrologes Historiques Du Moyen Âge: Étude Sur La Formation Du Martyrologe Romain*, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1908.

Hill, Stephen, “The First Season of Rescue Excavation at Çiftlik (Sinop)”, *Anatolian Studies*, Vol. 45, 1995, s. 219-231.

Iean Thioly, Chez, *Les Novvelles Flevrs Des Vies Des Saints, Et Fetes De Lannee Recueillies Cy-Deuant Par Le R. P. Ribandeneira, De La Compagnie De Iesvs. Nouvellement Avgmente'es De Plvsievrs Reflexions Morales & Chrétiennes, Fur Les Principales Actions & Verrus De Chaque Saint, Qui Peuvent Fervir De Médiations Pour Cous Les Jours, De L'annee, Par vn Solitaire*, Tome Premier, M. DC. LXIX, (1669), Rue Merciere, a la Palme.

İşık, Âdem, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

Janin, Raymond, “Les Églises et Monastères de Constantinople Byzantine”, *Revue Des Études Byzantines*, Tome 9, 1951, s.143-153.

Jenkins, David and Alexopoulos, Stefanos and Bachrach, David and Couser, Jonathan and Davis, Sarah and Hayton, Darin and Sterk, Andrea, “The life and encomium of our holy father and miracle worker George, the Archbishop of Amastris”, University of Notre Dame: Greek text from the Dumbarton Oaks Hagiography Database, 2001, s. 1-48

Kalyoncu, Hür ve Tunçözgür, Ünsal, *Mübadele ve Safranbolu*, Ankara: Karabük Valiliği Yayınları, 2012.

Karaca, Zafer, *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kilisesi*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Kazhdan, A. and Ševčenko, N. P., “Phocas”, *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, (Edit.: A. P. Kazhdan), New York, 1991.

Lucchesi Palli, E., “Georg”, *Lexikon Der Christlichen Ikonographie Begründet Von Engelbert Kirschbaum Sj + Herausgegeben Von Wolfgang Braunfels, Sechster Band Ikonographie Der Heiligen Crescentianus Von Tunis Bis Innocentia Mit 259 Abbildungen*, Wien: Herder Rom Freiburg-Basel, 1994, s. 365-373.

Mango, Cyril, “A Fake Inscription of the Empress Eudocia and Pulcheria’s Relic of Saint Stephen”, *Nea Rhome*, 1, 2004, s. 23-34.

Mayer, Wendy, *On Saint Phocas, In The Cult of the Saints: Select Homilies and Letters*, (Translated by Wendy Mayer), St. Vladimir’s Seminary Press, Crestwood, NY., 2006.

Meekins, Jeannie, *Saint George: Dragon Slayer*. 15-Minute Books, 2013.

Öztürk, Bülent, “Tios (Zonguldak-Filyos) Antik Kenti’nde Dinsel İnanışlar ve Kültler”, *Güneş Karadeniz'den DoğarLux ex Ponto Euxino Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar-Studies Presented in Honour of Sümer Atasoy* (Edit.: Şevket Dönmez), Ankara: Hel Yayınları, 2013, s. 319-344.

Pargoire, Jules, “Saint-Mamas, le Quartier des Russes à Constantinople”, *Échos d'Orient*, Tome 11, No: 71, 1908, s. 203- 210.

- Ramsay, W. M., *The Letters to the Seven Churches of Asia And their place in the plan of the Apocalypse*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1904.
- Rosser, John H., *Historical Dictionary of Byzantium Second Edition*, Toronto: The Scarecrow Press, Inc., 2012.
- Sakaoğlu, Necdet, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, İstanbul: Zonguldak Valiliği Yayınları: No: 2, 1987.
- Schaff, Philip, *History of The Christian Church, Christianus Sum. Christiani Nihil A Me Alienum Puto Volume III Nicene and Post-Nicene Christianity From Constantine The Great to Gregory The Great A.D. 311–600*, The Electronic Bible Society, Dallas TX., 1998.
- Stableford, Brian, *Glorious Perversty The Decline and Fall of Literary Decadence*, Wildside Press, Rockville, 1998.
- Starodubcev, Tatjana, “Holy gardener and holy bishop: the images and cult of holy martyrs named Phocas- Свети вртлар и свети епископ: представе и поштовање светих мученика са именом Фока”, *Zograf*, Sayı 37, 2013, s. 37-53.
- Thomas, Sarah Fawcett, *Butler's Lives of The Saints New Full Edition September*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 2000.
- Tiefenbach, Hanspeter, *Anadolu'nun Azizleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012.
- Quirini-Poplawski, Rafal, “Seaside Shrines in the Late Mediaeval Black Sea Basin. Topography and Selected Historical and Art Historical Questions”, *The Holy Portolano The Sacred Geography of Navigation in the Middle Ages Le Portulan sacré La géographie religieuse de la navigation au Moyen Age*, (Edit.: Bacci, Michèle and Rohde, Martin), Germany: Walter De Gruyter, 2014, s. 95-120.
- Van De Vorst, Charles, “Saint Phocas”, *Analecta Bollandiana*, Sayı 30, 1911, s. 252-295.
- Vikan, Gary, “Byzantine Pilgrimage Art”, *Dumbarton Oaks*, Trustees For Harvard University, Washington, D.C., 2007, s. 1-51.
- Weigert, C. “Theodor Stratelatos”, *Lexikon Der Christlichen Ikonographie Begründet Von Engelbert Kirschbaum Sj+ Herausgegeben Von Wolfgang Braunfels, Achter Band Ikonographie Der Heiligen Meletius Bis Zweiundvierzig Märtyrer Register Mit 310 Abbildungen*, Wien: Herder Rom Freiburg-Basel, 1994, s. 444-446.
- Yeni Ahit, *İncil (Müjde) İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi*, İstanbul, 2001.
- Zöckler, O., “Phocas, Saint”, *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, (Edit.: Samuel Macauley Jackson and George William Gilmore), Volume IX, Petri-Reuchlin, Baker Book House, 1953, s.138.

FOTOĞRAFLAR

Foto. 1: Hermitage Müzesi, Kil Eser, Hagios Phokas Tasviri (Vikan, Fig. 6)

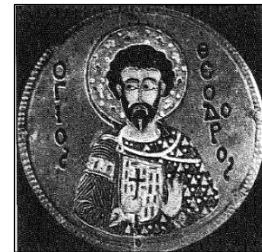
Foto. 2: Kuzeydeki Kitabe (Büyük Harfli), Güneydeki Kitabe (Küçük Harfli)

Foto. 3: Batı Giriş Kapısı, Rulo Kitabe, 15 Ağustos 1872 tarihli

Foto. 4: Gülşehir, Vaftizci Yahya Kilisesi'nde tonoz
alnlığında, Gregorios ve Theodoros (Sol)

Foto. 5: 12. Yüzyıl Altın Madalyon
Hagios Theodoros (Sağ)